

ISMERETLEN SZABÓ ERVIN DOKUMENTUMOK

Szabó Ervin életére és munkásságára vonatkozó kutatások során jutottam el 1968 – 1969-ben Budapesten élő Szabó László nevű unokaöccséhez, valamint Polgárdi Ágota nevű unokahúgához, akik sajnos azóta mindketten elhunytak. A két közeli hozzátartozótól elég nagyszámú eredeti dokumentumot sikerült szereznem, amelyeket a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének továbbítottam. 31 darab Szabó Ervin által írt levélről, illetve levelezőlapról és két további olyan írásról van szó, amelyek egyik testvérétől, illetve nénjétől valók.

A fentiekén kívül Sámuel Goldberger amerikai (New York) történész, aki Szabó Ervin életrajzán dolgozik, budapesti tartózkodása alatt 3 további dokumentummal ajándékozott meg: a bécsi egyetem jogi kara 1898-as anyakönyveiből a Szabó Ervinre vonatkozó oldalakat másoltatta ki ott jártakor és adott belőlük nekem is példányokat.

E források kivonatos ismertetését több okból is érdemesnek tartom. Az egyik körülmény történész kutatók előtt jól ismert: a Párttörténeti Intézet Archívumában rendelkezésre áll a századelő történetének tanulmányozói számára kincseket érő, roppant kiterjedt Szabó Ervin levelezés, de ennek nagy fogyatékosága, hogy csaknem kizárólag a hozzá szóló írásokat tartalmazza. Ezért is tartották érdemesnek szakfolyóirataink, hogy viszonylag tág teret adjanak olyan közleményeknek, amelyek magának Szabó Ervinnek „valahol Európában”, Amsterdamban, Rómában őrzött és megtalált leveleit mutatják be. (L. Párttörténeti Közlemények 1965., Történelmi Szemle 1964. évf.) Különösen szegényes a Szabó Ervin emberi portréjának megrajzolásához szükséges anyag, mert a hozzá címzett írások e szempontból csak másodlagos forrásokat képviselnek.

Az alább bemutatásra kerülő levelek éppen ilyen vonatkozásban pótolhatják némely ponton a hiányt.

Többek között a fenti okokból is késlekedik a több alkalommal és többek által sürgetett, illetve tervbe vett Szabó Ervin életrajz megírása. Egy ilyen munka kiadása például szerepelt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1949-ben összeállított ötéves tervében is.

Közleményünknek bizonyos aktualitást kölcsönözhet az a tény, hogy a Kossuth Könyvkiadó 1973-as tervébe beiktatták egy Szabó Ervin biográfia publikálását, a munka elvégzésével Litván Györgyöt bízták meg, aki remélhetőleg hasznosítani tudja a felszínre került forrásokat.

Elsőként a Szabó Ervin édesanyjához, özvegy Szabó Gyulánéhoz, vagy ahogyan a levelek nagy részének címezése jelöli: Szabó Lujza asszonyhoz szóló írásokkal foglalkozunk. Bevezetőként utalnom kell arra, hogy többek szóbeli jellemzése szerint Szabó Lujza különleges helyet töltött be a kiterjedt családban. Polgárdi Ágota szerint valósággal „szeretet központ”-nak tekintették a seregnyi gyerekekkel igen korán előzvegyült anyát, aki szerinte és Madzsar József Kassán élő lánya, Simainé Madzsar Lili szerint is érdeklődő, művelt

egszersmind nagyon gyakorlatias asszony volt. Tegyük hozzá, hogy éppen az 1919-es Tanácsköztársaság győzelmét követő napokban egy villanásra történelmi reflektorfénybe került: 1919. március 27-én a Forradalmi Kormányzótanács külön határozatot hozott Szabó Ervin emléke méltó megörökítéséről, művei kiadásáról és ennek kapcsán foglalkozott a fél évvel előbb elhunyt forradalmi gondolkodó édesanyja sorsával, kimondva, hogy „Szabó Ervin elaggott és özvegy édesanyjának” a proletárállam havi 1500 korona eltartást biztosít. Ezzel kívánták honorálni, hogy Szabó Gyuláné számos gyereke közül Szabó Ervin mellett maradt és ennek 1918-ban bekövetkezett haláláig legfőbb gondozója volt.

A levelek, mint látni fogjuk, szinte példái lehetnek az anya és fia közötti bensőséges, gyengéd kapcsolat kifejezésének, az egyikben, egy születésnap köszöntőben, Szabó Ervin valóban úgy jellemzi édesanyját, ahogyan emberöltővel később unokahúga, Polgárdi Ágota: a kiterjedt család szeretetet, harmóniát sugárzó központjának.

Ezen túlmenően a századvégi írások némi bepillantást adnak Szabó Ervin küzdelmes gyermekkorába, a pusztasági létért folytatott harccal teli diákévekbe. Az 1900 utáni dokumentumok már egytől-egyig külföldön keltezettek, segítségükkel pontosan nyomon követhetjük Szabó Ervin utazásainak egyes állomásait. Gyakran érdekes, színes beszámolóiban örökítette meg egy-egy város hangulatát, ezekben szerzett első benyomásait. Máskor az őt mindvégig kínzó tuberkulózisáról, pontosabban az eredményes gyógyításáról készített jelentéseivel csillapította okkal nyugtalan édesanyját. Több levélben találkozunk tudományos, munkásmozgalmi vagy könyvtárpolitikai tevékenysége szempontjából értékes adalékokkal.

A levelek jellegüknek megfelelően igen sok családi vonatkozású adatot tartalmaznak, testvérei, szűkebb rokonsága apró-cseprő problémáival foglalkoznak, amelyek részletezését e helyen feleslegesnek tartottam, ezért ismertetem őket általában csak kivonatossan, kivéve az olyan utalásokat, amelyekről sikerült megállapítanom vagy feltételezem, hogy valamilyen területen ismert személyiségekre vonatkoznak, vagy Szabó Ervin életpályája jobb megismeréséhez segítenek.

Az időrendben első, 1881. december 22-én kelt írás nem Szabó Ervintől, hanem valószínűleg legidősebb nővérétől, Matildtól való, német nyelvű. (Itt jegyzem meg, hogy Szabó Ervin is valamennyi alábbi levelét németül írta, családon belül tehát ez volt az érintkezési nyelv.) Szabó Matild a küszöbön álló karácsonyi ünnepek alkalmából az édesanyjának és kistestvéreinek küldött ajándékok rendeltetéséről írt. – Ervinnek, Frédinek és Idának a kislabdát szánta – jegyezte meg többek között. Szabó Ervin ekkor mindössze négy éves volt. Nagyon valószínű az, hogy a család az Árva-megyei Szlanicáról, ahol 1877-ben Szabó Ervin is született, nem sokkal az apa halála után költözhetett el, feltehetően 1881-ben már Ungváron élt. A boríték nélküli levél egy utalásából gondolok erre.

A második írás 1893. január 28-i dátummal már Szabó Ervintől származik. Tréfás hangon tájékoztatja édesanyját az otthoni „események”-ről, többek közt vidám korcsolyázásáról unokatestvéreivel, feltehetően a Seidler-család gyermekeivel, köztük az utóbb a Kommunisták Magyarországi Pártja egyik alapítójaként ismertté lett Ernővel.

1895 márciusából három írás maradt fenn. Szabó Ervin ekkor már csaknem kész férfi, noha csak az ungvári katolikus gimnázium VIII. osztályos tanulója, tizennyolc éves. Az anya távollétében mégis szinte minden családi gondot magára vállal és sikeresen helytáll, miközben a gimnázium egyik büszkesége. Ez utóbbi rangot nemcsak tehetségének, de önfegyelmével párosuló nagy szorgalmának is köszönhetette –, mindezt jelzett írásai árulják el. Íme néhány bevezető sor 1895. március 14-i leveléből:

„Drága Anyám! Ma idejében kezdek az írásba, nehogy álmodozásom és fáradtságom miatt ismét hiányold a részletes híreket. Utóbbi leveleim azért olyan rövidek, mert a tanulás után, tehát késő éjszaka írtam őket, amikor már elég nehezen szedem össze gondolá-

taimat. Napi munkám ugyanis mostanában tovább tart, mint eddig, napközben és délután is tanulok, amikor hazaérek, sőt reggel is. Rettenetesen közelednek a vizsgaidőpontok, nem csoda, hogy a fejem búbjáig („über Hals und Kopf”) el vagyok foglalva. A látogatásokat leépítettem, este is csak pontosan vacsoraidőre megyek a nénihez, de különösen a lányok nem akarnak ebbe beletörődni. Egészen otthonosan érzem magamat náluk, szívesen vagyok a kislányokkal, naponta elkísérem őket sétálni, tanítási napon 2 óráig, máskor hosszabb ideig...”

Következő, 1895. március 15-i levelének csak 3-6. oldala maradt fenn, a mondanivalóbból, illetve ennek az előző és következő írással való összefüggéseiből állapítható meg a dátum. Testvérei, unokatestvérei munkájáról, tanulásáról ad hírt, majd „Laura néni”-ről. (Bizonyára a nőmozgalomban később ismertté lett nagynénjéről, Pollacsek Lauráról van szó.)

A harmadik, a március 22-i levél a legkimerítőbb: két nekirugaszkodással vetette papírra, 22-én késő este kezdte, majd a következő napon fejezte be, 6 negyedrért oldalnyi. Jellemzésül ebből is a bevezetést idézzük:

„Képzelem, hogy minden kézbesítésnél mily türelmetlenül várod leveletem –, én ugyanígy vagyok. Mikor iskolába megyek, remélem, hogy ott találom meg leveledet, ha csalódtam, még mindig reménykedek, hátha otthon találok egyet. Még sohasem voltál ily soká és ilyen körülmények közt távol...”

A továbbiakból kiderül, hogy a már Budapesten lakó és éppen betegeskedő anyjánál, a gyermekek nagymamájánál tartózkodott özvegy Szabó Gyuláné és hogy a nagymama egészsége helyreállt. A folytatásban Szabó Ervin arról panaszkodott, hogy már a tanulás közben is az elalvás környékezi, „de ez lehetetlen, éjjel-nappal tanulnunk kell. Ezért írok ritkábban, mert amikor íráshoz jutok, túlságosan fáradt vagyok... Ezért gyakrabban fogok írni, legfeljebb hosszú levelek helyett levelező...”

Itt maradt abba az első rész. A magyarázat a másnap, 23-án datált folytatás ólén található: „Tegnap ténylegesen elaludtam írás közben, ezért ma reggel csak levelezőlapot küldtem... „ Ezután rendkívüli alapossággal tájékoztatta édesanyját az otthoni dolgokról. Igyekezett messzemenően megnyugtatni őt. Ismételten hangoztatta, hogy „minden a régi vágányon halad”, „minden a legnagyobb rendben van”. Megtudjuk, hogy az anya távollétében Szabó Ervin vette át „gazdaságuk” gondozását és hogy ez a „gazdaság” egy tehénből és néhány tyúkból állt, a tej egy részét eladták. Pontosán megjelölte a befolyt, illetve behajtásra váró összegeket és hogy a pénzt milyen kiadások, családi adósságok fedezésére használta. Napirenden volt a tehén eladása is. Tréfásan utalt rá, hogy a „gazdálkodásban” bizonyított képességeivel már a családon belül is elismerést aratott. A losonci nénjétől kapott húsvéti szünidei meghívásra is kitért: „milyen szívesen mennék, de eltekintve az anyagi problémáktól nagy nehézséget okozna, ha tanulásomat négy-öt napra megszakítanám. Nagyon sok a teendőnk, alaposan ki kell használnunk a húsvéti szünetet, hogy az osztály vizsgára felkészüljünk...” A befejező részben szó esik egy újabb problémáról: Szabó Ervin magántanítványának, akivel addig csak heti három alkalommal foglalkozott, tanáruk kívánságára már naponta adott órákat, és bár ezért megfelelő többletdíjazást remélt, a pluszmunka mégis megnehezítette helyzetét, a francia tanulást emiatt kellett felfüggesztenie.

1895. július 22-éről maradt az egyetlen magyar nyelvű dokumentum, Losoncon élő Mici nevű néne vidám hangú meghívása: „Kedves kis Szabó! Elfelejtettem tegnapi levélben megemlíteni, hogy addig jer', amíg a kertben oly sok ribiszke és köszméte van – legelhetsz egész nap, mert azután már nem lesz csak szilva és tök. Tehát jer hamar, mert különben le fognak mindent legelni.”

A sikeres (kitűnő eredménnyel zárult) érettségi vizsga után 1895 őszétől Budapesten él Szabó Ervin, aki az Egyetem jogi karának hallgatója lett. Magánéletéről alig tudunk eddig valamit. Édesanyjához írt két hosszabb leveléből néhány ilyen jellegű problémáját megismerhetjük. A levelek borítékait nem őrizte meg a család, a keltezesek is hiányoznak,

de valószínűleg 1895 Őszen íródtak, mert az első félévi kollokviumokra való készülésről is szó esik bennük. Az egyikhez Szabó Alfréd nevű testvére ugyancsak németül írt levele csatlakozik, pontosabban ő kezdte az írást és az üresen maradt negyedik oldalon indult Szabó Erviné, mint a szövegből látjuk, előbb csak néhány sort akart hozzáfűzni (hivatkozással előző nap küldött hosszabb írására), majd újabb másfél oldallal toldotta meg. Levelükben Alfréd értesítette édesanyjukat, hogy egyetemi tanulmányai mellett végre állást is talált, könyvelő egy bankban napi hét órán át, amiért egyelőre nagyon keveset (havi 20 Forintot, azaz 40 Koronát, ami egy közepes albérleti szoba bérének felelt meg) kap, de reméli, hogy a következő évben javítanak. Alfréd és Ervin írásainak közös témája, hogy egyelőre a legrosszabb anyagi körülmények között élnek. Szabó Ervin az előbbihez csatlakozó soraiban világosította fel édesanyjukat, hogy nincstelenségük miatt, bármennyire szeretnék is, nem hozhatják őt a fővárosba. Fekhelyhez is csak családi közbenjárással és csupán a levélírás napján jutottak, de ebben sincs örömük. A „Cecil néni” (Pollacsek Cecil) közbenjárására kapott ajándék valósággal látványosság: „egy óriási ágy a meseországból, elég nyomorúság, hogy megtartottuk, Alfréd az egyik felében alszik és még így is túl széles”. Ha pénzük lenne, legalább 20 forintjuk, megfelelővel cserélnék ki, fűzte hozzá.

A következő, szintén keltezetlen levelet Szabó Ervin egymaga írta, valószínűleg 1895 végén, néhány héttel az előbbi után. Édesanyja rövid pesti látogatását várta, erre utalva jegyezte meg: „Úgy érzem, mintha már egy egész esztendő óta távol lennék hazulról, nagyon megörültünk a hírek, türelmetlenül várjuk a napot, amelyen, ha csak rövid időre is, Pestre jössz”. A továbbiakban részletesen foglalkozott otthon maradt testvérei, unokatestvérei ügyeivel, tanácsokkal látta el őket. Visszatérnek a levélben az anyagi problémák is: a hazulról érkezett élelmet célszerűen beosztják, hogy hónap végén is „dözsölhessenek”, fekvőhelyüket már „kényelmesnek” tartják, ezért nem vásárolnak összecukható ágyat. Tiltakozik az ellen, hogy édesanyja vegye át az ő ungvári tartozásának terhét, mert „ellentétben a híresztelésekkel”, anélkül, hogy elhanyagolná az egyetem látogatását, óraadással keresetet biztosított magának, „Cecil néninél” (nyilván Pollacsek Cecil magániskolájában) tanít, ezt csakis abban az esetben adja fel, ha legalább 10 forint jövedelmet biztosító más magántanításra tesz szert, ám erre egyelőre semmi kilátása sincs. Saját egészségi állapota felől is igyekszik megnyugtatni édesanyját: „Mostanában észrevehetően jól érzem magam, eltekintve a nagyon kellemetlen ásitástól. Fájdalmaim nincsenek, naponta egy liter tejet iszom, naponta sétálok, tanítványommal. Mindenki szerint megerősödtem, ez nagymamát naponta arra a kijelentésre készíti, hogy most kellene Neked megnézni engem. Tehát légy tökéletesen nyugodt...” (Ekkoriban az egyik szemét támadta meg a tbc, amely visszatérő fejfájásokkal kínozza.)

1901. augusztus 20-án az ausztriai Trauenkirchenben keltezte a hagyatékban talált következő sorait, amelyekben édesanyját születésnapja alkalmából köszöntötte. A „Szabó Lujza asszonynak” címzett borítékra a név fölé aláhúzva írta oda: „Csütörtökön, 22-ön reggel kézbesítendő”. Ezek szerint édesanyja születésnapja majdnem az év ugyanazon napjára esett, mint Szabó Erviné (augusztus 23). Ungvárra címezte, de tartalmából kiderül, hogy az anya már akkor véglegesen a fővárosba költözött, csak átmenetileg tartózkodott 1901 nyarán Ungváron. Az őszinte és mély fiúi szeretet és hála nyilatkozik meg a sorokban: „A szép Trauensee partjáról küldöm Neked legjobb kívánságaimat születésnapodra. Mióta Salzkammergut tájékán kóborlók nagyon sokat gondoltam Rád, mennyivel többet érne, ha Te is részesülnél a gyönyörűségekben, amit ezen a csodálatos tájon jelent az utazás. Sűrűn gondoltam Rád születésnapodat várva és úgy éreztem, hogy a lezáruló esztendő nem azt hozta, amit szerettel és vártál volna. Nem hiszem, hogy együttélésünk azt nyújtotta, amit nyújtania kellett volna... Többet vártam magamtól, mint amit teljesíthettem, hisz nem Te vagy az oka, jószívűségeddel, határtalan lemondásoddal, hogy otthonunkba nem vonult be a teljes lelki harmónia... Önzésemmel, az étellel szemben támasztott sokféle igényemmel én akadályozlak Téged, hogy a nyugalomnak és egyetértésnek azt

a csodálatos légkörét kialakítsad, amely Téged, jó Anyám, az élet minden napján körülvevett. Nem akarok önvádaskodásba esni, mert ismerem önmagam, de éppen születésnapodon éreztem kötelességemnek, hogy megmondjam: még mindig nem érted meg azt a boldogságot, amelyre rég rászolgáltál és nem Te vagy ebben a hibás. Tudj arról is, hogy szívemből hálás vagyok szeretetedért és jóságodért, amellyel ezerféle módon körülvevteél az eltelt évben. Boldog lennék, ha csak ezredrészben is viszonzni tudnám, de erre képtelen vagyok. Remélem, hogy a mai napot vidáman töltöd, erre meg is kérlek, hogy egy szép nap emlékével kezd az új esztendőt...”

1904. október 17-én Párizsból írta édesanyjának a következő fennmaradt levelét. Egyes részletek a szélesebb olvasóközönség figyelmét is kiérdemlő színvonalas útirportként hatnak. Munkásmozgalmi és kultúrhistoriai érdekességű utalásokkal is találkozunk benne, íme a Budapest I. kerület Hunfalvy utca 4. alá – (ahol édesanyja Szabó Ervinnel együtt lakott) címzett 6 oldalas levél érdekesebb passzusai:

„Drága Anyám, első levelem bizonyára megsínyli, hogy a szobában nincs túlságosan meleg... a következőt mégiscsak egy könyvtár olvasótermében fogom írni, hogy legalább ezzel fenntartsam a munka látszatát. Ugyanis sietve megnyugtatlak, hogy semmit, abszolúte semmit nem dolgozom, elégedetten élek, anélkül, hogy másra gondolnék, mint hogy alaposan kihasználjam a négy párisi hetet. . . Itt minden nagy és kiterjedt, gazdag és sokszínű. Mindent keresztül-kasul és összes oldaláról meg kell nézni, ha szellemi sajátunkká akarjuk tenni. Maga az utcai közlekedés is szenzáció, amelyet nem lehet eleget figyelni. Az ember már akkor fogalmat alkothat e város óriás méreteiről – anélkül, hogy további titkaiba hatolna, ha a Boulevard Sebastopol és Boulevard St. Martin kereszteződésénél a kocsikat, omnibuszokat, villamosokat, teherkocsikat, bérkocsikat, kézikocsikat összehozni látja és az emberek százait, akik az úttest mindkét oldalán várnak a szabad átkelésre. Ez a kavarodás a rendőr egyetlen intésére kettéválik és ami reménytelennek látszott, most szempillantás alatt megtörténik. A Grand Boulevard éjféltajt is élményt nyújt: Budapesten a nap legforgalmasabb szakaszában sem áramlik az élet olyan elevenen, nincs ekkora ember és kocsiforgalom, mint itt éjfélkor.

De nem érem be az utcai élet figyelésével, hanem múzeumokat és könyvtárakat, parkokat és emlékműveket is felkeresek, ezeken kívül a legszegényebb munkásnegyedeket festői gyűléseikkel. Meglátogatom a szocialista és anarchista mozgalom híres vezető személyiségeit, ráadásul színházakat, kabarékat és minden egyebet.”

Szabó Ervin, aki 1899 októberében az Országgyűlési Könyvtárban kezdte hivatali pályafutását, 1900-tól 1903 áprilisáig a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárát vezette, 1904. május 1-től a Fővárosi Könyvtár első vezetőjeként működött. A határozatilag 1903-ban létesített Fővárosi Könyvtárt 1904. október 15-én nyitották meg, e napon még Budapesten lehetett, hiszen fenti levelét október 17-én írta. Mint könyvtárost és magángyűjtőt egyaránt érdekelhették a párizsi könyvtárak, könyvkereskedések, bukinisták (utcai antiquár könyvárusok), mint szocialistát a munkásnegyedek, munkásgyűlések.

Arra a kérdésre nehezebben válaszolhatunk, hogy a francia munkásmozgalom ismert személyiségei közül kiket keresett fel. Tudjuk, hogy később elég közeli kapcsolatba került a francia szindikalisták egyik vezérével, H. Lagardelle-lel, aki 1912 tavaszán Budapesten jártakor fel is kereste Szabó Ervint, valamint Monatte-tal, az anarchoszindikalista íróval és mindkettőjük lapjában, a Mouvement Socialiste-ben és a Vie Ouvrière-ben jelentek meg Szabó Ervin-cikkek. A Párttörténeti Intézetben őrzött Szabó Ervin levelezésben Paul Delasalle több levelezőlapját is megtaláljuk. Az ugyancsak szindikalista Delasalle-nak a párizsi rue Monsieur le Prince 16. szám alatt volt könyvkereskedése, amint ez 1909-ben Szabó Ervinnek küldött lapjaiból megállapítható. Szabó Ervin fenti, 1904. október 17-i édesanyjához írt levelében a rue Monsieur le Prince 13. alatti lakcímét adta meg, tehát szemben lakott a házzal, amelyben Delasalle könyvkereskedése volt és amennyiben ez

1904-ben már működött (ami valószínű) úgy bizonyára felkereste Delasalle-t, ismeretségük talán ekkor kezdődött.

Hogy az édesanyjának 1904. október 17-én címzett levél megírásáig mely francia munkásmozgalmi vezetőkkel találkozott, azt további vizsgálódások talán kideríthetik, annyit megállapíthatunk, hogy két nappal később a Párizsi Kommün életben maradt nagy veteránjával, Eduárd Vaillant-nal összejött. A Szabó Ervin levelét követő napon, tehát 1904. március 18-án keltezte ugyanis E. Vaillant azt a Párttörténeti Intézet Szabó Ervin anyagában fennmaradt és Szabó Ervinhez szóló írását, amelyben nyilvánvalóan Szabó Ervin megkeresésére válaszolva közölte vele, hogy szívesen látja, örül, hogy „közös barátunk, azaz Adler barátját” láthatja, annál is inkább, mert Adler (az osztrák szociáldemokrata mozgalom vezéréből és teoretikusáról, Victor Adlerről van szó, ő adhatott ajánló levelet Szabó Ervinnek francia elvtársaikhoz) „annyi jót írt” Szabó Ervinnél. Szabó Ervin október 19-én találkozhatott Vaillant-nal, az ugyanis 20-án keltezett második levelében küldött neki egy belépőt a francia parlament karzatára, ráírva: „Hogy jó helyet kapjon, ½ 2 előtt jöjjön.”

A Párizsból írt fenti levélben Szabó Ervin a betegeskedése miatt érte örökösén aggódó édesanyjának pontosan referált napirendjéről is. „Keveset vagyok szállásomon, reggel nyolckor, néha kilenckor, tehát jó későn kelek, de későn térek nyugovóra is, éjjel tizenkettőkor, egykor. Reggel mindenelőtt valamelyik tejszernakba megyek, megiszom szokott tejemet és ezzel letudom napi programom egyik pontját. Egykor ebédelek, utána egy óra pihenés, aztán megint egy programot, ha lehetséges: valakit meglátogatok, vagy könyvkereskedésbe, antiquáriumokba, bukinistákhoz megyek, csavargok a boulevard-okon, vacsorázom, majd színház vagy gyűlés következik, vagy – mint most is – leveleket, levelezőlapokat írok a szállásomon. Munkára tehát egy pillanatom sem marad.”

„Hogy étkezéséről megnyugtassalak, voilá, mit teljesítettem ma...” Ezután teljes részletességgel felsorolta sűrű tejjavással kombinált aznapi étrendjét elismerően jellemezve a párizsi vendéglőket, ahol nem néznek görbe szemmel az olyan vendégre, aki nem fogyaszt szeszes italt. Mindezt azzal zárta: „Láthatod, hogy sokat és jól eszem”.

A hosszúra nyúlt, de színes párizsi levélben egyik színházi élményéről is beszámolt édesanyjának. Olasz származású barátjával, Leone Garrattival (akinek több levelét ugyancsak a Párttörténeti Intézetben találhatjuk) voltak a meg nem nevezett, de a leírásból következtethetően valamelyik munkásnegyedben tartott előadáson:

„Tegnap este éppen jól szórakoztam. Garrattival megnéztem Perez Galdos 'Elektra' című darabját, 157-edszer adták elő. A földszinten ültünk, mögöttünk, fölöttünk telt ház. Antiklerikális darab tele párbeszédekkel, amelyek magukkal ragadtak, de nem akartak mulattatni. Ám a közönség, a közönség! Valósággal együtt játszik. Folytonosan közbekiáltanak, mulatságosan hat önfelédtségi részvételük a színpadi előadásban. A szegény pap (az egyik főszereplő) minden mondata után ilyen közbekiáltást kap: Jezsuita! A bas la calotte! („Le a csuhással”. – Szerk. megj. – R. L.) stb. Mások szabadgondolkodó vagy ateista szellemű válaszait viszont lelkesen helyeslik. Mindez nem úgy történik, mint nálunk, ahol a színészt vagy a szerzőt megtapsolják vagy nemtetszésüket fejezik ki. Itt a színpadon szereplő személyt valóságosnak fogják fel. A pap a kertben leleskedik a lányra, akit arra akar rávenni, hogy a kolostorba menjen vele. A lány közeledik és ekkor többen is bekiáltanak a színpadra: maradj! Itt a pap! Rád vár! stb., egészen addig a jelenetig, amíg a pap kenetteljes beszéde következik, amire az egész publikum dörgő áment kiált. Mindez teljes azonosulás a színpad eseményeivel és bár voltaképpen nagyon rokonszenves, engem mégis folytonos nevetésre ingerelt.

De túl sokat írok, már későre jár. Remélem ezt a levelet már holnap érkező leveleddel jutalmazod. Írj, Mamám, mindenesetre terveidről, elintézésükről, általában mindenről. Kérlek küldj [Pór] Ödönnek egy példányt a »Visszapillantás az 1902. évi munkásmozgalmra« című broszúrából. Két példányt találsz a harmadik polcon balra az ablak felett. Ha mégsem lenne ott, akkor az íróasztal második vagy harmadik hátsó fiókjában találod meg.

Csokolok és ölelek mindenkit, szeretettel ölel – fiad Ervin”. (A levél végén említett Pór Ödön Szabó Ervinnek a századeleji munkásmozgalomban ugyancsak szerepet játszott egyik unokatestvére volt, Rómában élt.)

A soron következő három levél közel hat esztendővel később kelteződött, 1907 februárjából valók. Drezdában írta őket a központi pályaudvar melletti Grand Union Hotel papírján. 1906 végén, mint tudjuk, elhatalmasodott betegsége miatt vett ki hosszabb szabadságot a Fővárosi Könyvtárban, amelynek 1904 óta volt vezetője. A családi információ (unokahuga, Polgárdi Ágota) szerint barátja, gróf Batthyány Ervin anyagi segítségével külföldön, Olaszországban, Észak Afrikában keresett gyógyulást, de a melegebb tájakon állapota tovább rosszabbodott, szemtuberkulózisa súlyosbodott és állandó fejfájással kínoza. 1907 elején Olaszországból Münchenbe utazott, ahol egy napig „Mérayval” (valószínűleg a Huszadik Század egyik legtermékenyebb szerzőjével, Méray-Horváth Károllyal) volt együtt, onnan ment át Drezdába, hogy az akkor európai híró Gössel doktorral kezeltesse magát. Ez utóbbi részleteket már Drezdából február 11-én írta meg édesanyjának. Ekkor már bevallotta, hogy betegsége előzőleg nagyon kínoza, de időközben enyhültek fájdalmai. Javulását Gössel doktor természetes kúrájának tulajdonította, ami lényegében napi masszázsból, valamilyen gyógyvizes borogatásnak a szemére helyezéséből és szigorú diétázásból állott. Lehetővé vált, hogy a drezdai operaház előadásait is megtekintse, ami „rendkívüli gyönyörűséget szerzett” és éjszakai pihenésére is jótékony hatással volt. Február 16-án, tehát öt nappal utóbb arról biztosította édesanyját, hogy nemcsak a tőle kapott levelet tudja jól elolvasni, hanem az újságokat is. „Nyugodt lehetsz, hogy nem tévesztem meg önmagamat állapotomat illetően. Továbbra is jól érzem magam... a teljes javulás hosszú ideig tart.” Február 23-i, tehát harmadik írásában már a drezdai kúra befejezésének időpontját is jelzi: március 9-én elutazik Drezdából, a bécsi orosz emigráns Klatschko-család egyik tagját, Linát fogja felkeresni Kaadenben, majd Bécsen át március 13-a körül érkezik haza.

„Tegnap este egy gyűlésre akartam menni, de borogatással szememen elaludtam. Holnap, vasárnap a két órás utazással elérhető Lipcsébe kirándulok egy orosz házaspárral, a Max Klinger kiállítását keressük fel” – írta iménti, február 23-i levele végén. Szinte bizonyosan az orosz emigráns szociálforradalmár Pavel Tyeplovra és feleségére vonatkozott utóbbi utalása. Az 1968-ban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában megjelent „Szabó Ervin 1877-1918” című emlékalbumban közöltem az orosz házaspárt ábrázoló és a Párttörténeti Intézet Archivumában őrzött fényképet, amely talán éppen ekkor, 1907-ben készült. (Max Klinger a századforduló egyik legismertebb és legtöbbet vitatott német újító szobrászművésze volt.)

Három évvel később, 1910 nyárutóján ismét külföldön tartózkodott, ekkor munka és pihenés céljából. Utjának állomásait édesanyjához írt öt ekkori leveléből, illetve lapjából követhetjük nyomon. Az elsőt az ausztriai Fehringből augusztus 8-án az ugyancsak ausztriai Hartbergbe küldte. Édesanyját előzőleg Hartbergbe kísérte üdülni, majd tovább utazott és eközben adott Fehringből életjelet. Lapjában sürgette édesanyját, hogy a nyaralás kényelméhez szükséges dolgokat (papucs, „Maggi kockák” stb.) vásárolja meg magának.

1910. augusztus 10-én már Düsseldorfból intézett hosszabb levelet, benne a német iparvidék (számára is meglepetést jelentő) fejlettségéről adott élménybeszámolót: „Néha úgy érzi magát az ember a vasúton, mintha egyetlen városon át utazna, oly sűrűn követik egymást a városok, a gyárak. Nem gondoltam volna, hogy Németország ilyen nagyszabású. Mégis örülök, hogy rövidesen egy határral odébb lehetek”. Nem részletezte, miért érzi magát rosszul a vilmosi Németországban. Saját egészségi állapotáról nyugtatta meg azután édesanyját, majd megemlítette: „Ledereréknél nagyon kellemes napot töltöttem”. Nem kétséges, hogy unokafivéréről, Lederer Emilről, a neves szociológusról van szó, aki Max Weber munkatársa, az Archiv für Sozialwissenschaft... szerkesztője, heidelbergi professzor volt. (Lederer a hitleri Machtergreifung után 1933-ban New Yorkba emigrált, 1939-ben bekövetkezett haláláig ott volt szociológia professzor.)

Szabó Ervin Essenben, Kölnben majd Brüsszelben intézte programba vett feladatait ezekről leveleiben csak futólag tett említést. A Ruhr-vidékről Brüsszelbe utazott. Legközelebbi levelét augusztus 20-án az Ostende melletti Middelkerke nevű tengerparti üdülőhelyen keltezte, ahol néhány napot pihent. „Szívesen maradnék, de hasznosabb, ha fülelmet angol környezetben szoktatom az angol nyelvhez” – jegyezte meg, kérve édesanyját, hogy válaszáat már londoni címére küldje.

Angliában több mint három hetet töltött. Augusztus 21-e körül utazhatott Londonba, ahonnan szeptember 11-i lapjában már hazatérésének programját ismertette: Hamburgban két napot fog tölteni: Brémában egyet, Berlinben három-négy napot, további egyet Drezdában és Bécsben. Indulása előtt azonban még Angliában is van kötelezettsége: Sheffieldben a lap befejezését követően tesz látogatást – írta Londonból.

Nem kétséges, hogy angliai tartózkodása alatt az ottani trade-unionista mozgalmat is tanulmányozta. Könyvhagyatékában számos 1910-es kiadású trade-unionista röpirat maradt, amelyeket bizonyára ekkor kapott vagy vásárolt Londonban. (L. Remete L.: Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban. = A Főv. Szabó E. Kvt. Évkve 1964-1965-ös és 1966-1967-es évf.-ai.) Útja azonban mégis a Fővárosi Könyvtár jövője szempontjából lett döntő fontosságú, mert ezúttal, a helyszínen tanulmányozhatta az angol „public library” rendszert, amelynek addig irodalmi források alapján volt magyarországi propagálója. Az Angliában megismert eredményeket a Fővárosi Könyvtár naggyá fejlesztéséért 1910-től folytatott küzdelmében kitűnően hasznosította.

„Hamburg, 1910. szeptember 18.” – ez a következő írás keltezése. Túlnyomórészt családi ügyeket tárgyalt benne, Ida nevű húga elhelyezkedési esélyeit, a József utca 2. alatt bérelt új lakással kapcsolatos gondokat. Főként a lábait fájlaló édesanyja egészsége miatt aggódott. A gondot az okozta, hogy az új lakás magasan volt, liften pedig csak felfelé lehetett menni. Zárószóiban az általa Észak Velencéjének nevezett Hamburg szépségét, érdekességét dicsérte.

Két év múltán, 1912. július 17-én, illetve 21-én megint külföldről, Belgiumból írt édesanyjának. Ezek a dokumentumok nemcsak az általa vezetett Fővárosi Könyvtár története, hanem egyetemes könyvtártörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek: „Tegnap délután könyvtári ügyekben tárgyaltam, késő este lett...” Ezt tulajdonképpen mentegetődzésnek írta, mert hozzátette, hogy későn este nem kapott levelezőlapot Brüsszelben, nem tudott aznap írni. Más forrásokból kiderül, hogy ekkoriban a decimális rendszer brüsszeli változata 3-mai jelzett társadalomtudományi szakának a Fővárosi Könyvtár által végzendő átdolgozásáról tárgyalt, és egyezett meg Paul Otlet-val a brüsszeli Institut International de Bibliographie főtítkárával. (L. Remete L.: Szabó Ervin és a decimális rendszer. = A Könyvtáros, 1968 szeptember.) Levele alapján most már szinte órányi pontossággal rögzíthetjük a tárgyalás egyik dátumát.

Vidám hangulatú írásban számolt be négy nappal később, 1912. július 21-én a belga tengerparton levő Knocke sur Merből ottani pihenéséről, amelytől megerősödését remélte. Elragadtatással szólt a tengerben lubickoló gyermekeseregről. A levél családi vonatkozású részében jegyezte meg: „A grófné feltétlenül Angliába akar utazni, tehát aligha tér vissza augusztus előtt. Mindenesetre idejében fog Téged értesíteni.” (A levél e része gróf Batthyány Ervin, Szabó Ervin anarchista elvbarátja édesanyjára vonatkozott. A boríték címzéséből is tudjuk, hogy Szabó Ervin és édesanyja ekkor Batthyányók gellérthegyi (Kelenhegyi út 28.) villájában laktak. (A fentebb idézett Polgárdi Ágota is emlékezett arra, hogy Batthyányék lakást biztosítottak villájukban Szabó Ervinnek, szembetegsége miatt külön szobát bocsátottak rendelkezésére, amelyet megfelelően el lehetett sötétíteni.) A befejező sorokban jelezte Szabó Ervin, hogy a belga üdülőhely környékén levő több régi belga várost akar még meglátogatni.

Újabb kétesztendős szünet után 1914. február 6-i postabélyeggel kétsoros Bécsből küldött levelezőlap jön soron. Szövege mindössze ennyi: „Déli 1 óra. Eddig minden jól ment”. 1914. július 3-ról Riminiből egy közös fotó maradt fenn Jászi Viktorral és Madzsar

Józsefné Jászi Alizzal, levelezőlapként elküldve. Jászi Aliz tréfásan ráírta: „Ervin rendszert barátságos arcot vág, de itt a nap a szemébe sütött. Kézcsók, Alice”. Az előbbihez még Jászi Viktor és feltehetően Jászi Viktorné fűzött néhány tréfás szót, az aláírások nehezen olvashatók ki.

Végül még két levél és nyolc levelezőlap maradt, ezek már az első világháború éveiből valók. Az elsőt, egy 1915. augusztus 10-i levelét ismét Drezdából, de ezúttal a Möllérféle szanatóriumból küldte, ahol gyógyfürdőkkel egybekötött tartósabb kúrának vetette magát alá. Aggódó édesanyját biztosította, hogy majd naponta tájékoztatja egészségi állapotáról levelezőlapokon. Mint 1907 februárjában, ezúttal is aprólékosan ismertette a szanatóriumi kezelést hozzátéve: „Napról-napra frissebb vagyok, 19-én nyugodtan hazatározhatom.” Ezután Madzsarné Jászi Alizt korholta, mert „egy árva szóval sem írt Józsinak, a könyvtárból történt áthelyezéséről”. (Madzsar Józsefet, a Fővárosi Könyvtár igazgatóját az első világháború alatt a főváros közegészségügyének megszervezésére vonták el többször is a könyvtártól.) „Remélem, hogy már visszatért” – tette hozzá a fentiekhez Szabó Ervin. A levél befejezése: „Kíméld magad, Anyám, hogy friss légy, amikor hazatérkezem.”

Az időrendben utolsó írásokat, egymásután kilencet, 1916. február 6-a és 14-e közötti nyolc napon belül keletkezett. Előfordult, hogy Szabó Ervin egyetlen napon kétszer írt édesanyjának. (Korábbi leveleiben is találni olyan utalásokat, hogy naponta írt külföldről, tehát alig kétséges, hogy nemcsak a fennmaradt és itt bemutatott leveleket küldte, hanem sokszorosát ezeknek, de a többiek nem kerültek elő, talán véglegesen nyomuk veszett, csupán az 1916 februáriak maradtak meg hiánytalanul.)

Az 1916 február második hetében keletkezett valamennyi írását, hét képeslapot és egy levelet, az ausztriai Semmeringről küldte, ahol, az egyik nagyobb szállodában, néhány napot pihent, illetve a téli sportolás örömeinek szentelte magát: szánkázott, síelt, megmászta a közelben levő 1300 méter magas csúcsot stb. Édesanyját általában ezekről az örömeiről tájékoztatta, valamint egyes régebbi ismerősökkel, barátokkal való találkozásairól. A rövid híradások megerősítik, amit Jászi Oszkár Szabó Ervin „Társadalmi és párt-harcok...” című munkájának első, 1921-es bécsi kiadása elé írt életrajzi vázlatában jegyezt meg. Jászi szerint Szabó Ervinről, mert életében sokat betegeskedett, mert roppant termékeny irodalmi munkásságot fejtett ki, hatalmas elméleti tudást szerzett, és nem utolsó sorban mert a könyvtárügyre annyi időt és energiát fordított, sokan azt gondolták, hogy az élettől elszakadt könyvmoly, szobatudós. Szabó Ervin azonban, ha egészségi állapota megengedte, műkedvelő sportember is volt, lelkes alpinista, tehát rövid pihenőit ésszerűen tudta kihasználni.

Mint roppant aktív ember azonban eközben sem szalasztotta el az alkalmakat, hogy tudományos munkássága vagy mozgalmi kapcsolatai érdekében felhasználja. A Semmeringről írt rövid családi jelentések néhány szavas töredékeiből erre a magatartásra is következtethetünk. 1916. február 7-i levelezőlapján például futólag megjegyezte, hogy a szállodából leruccant Bécsbe, ahol Lina Klatschkot is meglátogatta. A bécsi orosz emigráns családdal 1898–1899 körül kötött barátságát tehát mindvégig, 1916-ben is ápolta. Február 9-én arról adott hírt, hogy „a szállodába érkezett Leopoldné és két gyermeke Pusztaszentágotáról”. Más forrásokból tudjuk, hogy Szabó Ervint szoros baráti kapcsolatok fűzték Leopold Gusztávhoz és különösen öccséhez, Lajoshoz, akit „Prestige” című Angliában kiadott úttörő műve alapján máig számontartanak a szociológia történetében. A Leopold családnak a Fejér megyei Sárszentágotán volt kúriája, ahol Szabó Ervin az első világháború alatt, valószínűleg 1916-ban és 1917-ben hosszabb nyári pihenőit töltötte. Ezt 1969. március 21-én tudtam meg, amikor a sárszentágotai tanács felkérésére a most iskolául szolgáló egykori Leopold-kúria falán elhelyezett Szabó Ervin emléktábla leleplezésekor emlékbeszédet tartottam. Ott mondta el egy idős paraszttasszony, hogy emlékszik Szabó Ervinre, akinek Leopoldék két nyáron át külön szobát adtak, hogy zavartalanul dolgozhasson. Feltehetően utolsó nagy művét, az 1848-1849-es osztályharcokkal fog-

lalkozó monográfiáját írta. A Leopold család tehát a lap szerint téli pihenését is együtt töltötte Szabó Ervinnel.

1916. február 9-i semmeringi lapján újabb ismerős érkezését jelezte Szabó Ervin. Július Bunzel gráci egyetemi tanár felesége jött föl a Semmeringre, a következő napon küldött sorokból tudjuk meg, hogy Bunzel professzor is megérkezett. Az osztrák tudóssal, aki magyar gazdaságtörténeti tanulmányokat is folytatott, e témakörből publikált is, szintén a századforduló éveig visszanyúló kapcsolatai voltak Szabó Ervinnek. Utolsó műve németnyelvű kéziratának korrekcióját is Bunzelre bízta 1918-ban. 1916. július 11-i és 13-i lapjai szerint Bunzellel hosszasabban tárgyalt a semmeringi szállodában, nem lehetetlen, hogy az egyik téma a készülő „Társadalmi és pártharcok a 48/49-es forradalomban” című munkája volt.

Február 14-én arról értesítette édesanyját, hogy Bécsen át hazaindul.

Mint e közlemény bevezető soraiban említettük, a közelmúltban (1971 nyarán) a Szabó Ervin életpályája egyes állomásainak rögzítése szempontjából egyéb hasznos dokumentumok is felszínre bukkantak: a bécsi tudományegyetem jogi kara 1898-as anyakönyveinek Szabó Ervinre vonatkozó bejegyzései xerox-másolatokban.

A három irat közül az első 1898. március 21-én kelt és személyi vonatkozású adatait más forrásokból már ismertük. Figyelmet érdemel azonban, hogy a lapon az előző szemeszter színhelyéül a budapesti egyetemet jelölte meg. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy az 1897-1898-as tanév első felét Budapesten, a másodikat már Bécsben abszolválta. A lapon megtaláljuk a bécsi egyetemen felvett tárgyakat: a jogfilozófia története, pénzügy, népgazdasági szeminárium és nemzetgazdaságtan szerepel.

A kollégiumok előadói, illetve a szeminárium vezetője: Berratzik, Philippovich, Grünberg és Landesberger professzorok voltak.

A második dokumentum dátuma: 1898. május 6. Ezen csak Berratzik professzor államtudományi szemináriumának pótlólagos felvételét írta be.

1898. október 7-én töltötte ki az 1898–1899-es tanév első szemeszterére való jelentkezéshez szükséges űrlapot. Itt csak három tárgykört jelölt meg: nemzetgazdaságtan, népgazdaságtan, statisztikai szeminárium és gyakorlatok. Az előadók közül csak Menger és Philippovich professzorok neve olvasható ki, a harmadik olvashatatlan.

Tudjuk, hogy Szabó Ervin ekkoriban, húsz-huszonegy éves korában szegődött el életreszólóan a munkásmozgalomhoz, került kapcsolatba bécsi orosz emigráns forradalmi körökkel, lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba és röviddel később, 1899-től a Népszava cikkírója, majd szerkesztőségének egyik tagja lett. A budapesti, bécsi, majd ismét a budapesti egyetem jogi karának előadásait aligha tudta rendszeresen látogatni, a diplomát végül rendkívül kiterjedt munkásmozgalmi, majd 1899 végétől aktív könyvtárosi teendői mellett szinte „mellesleg” szerezte meg. Az egyetemi tanulmányaira vonatkozó adalékok azonban életrajzi szempontból mégis néhány biztos támpontot nyújtanak, ezért tartottuk őket közlésre érdemesnek.

Remete László